

นิราศพระบาท

๖๐๑

สุนทรภู่

นิราศพระบาท

ของ

สุนทรภู่

ฉบับมีบันทึกเพิ่มเติม

พร้อมด้วยแผนที่และภาพ

กรมศิลปากร

พิมพ์เองในการจัด

วรรณคดีสัญจร สู่พระพุทธรบาท จันทวัดสระบุรี

เมื่อวันเสาร์ที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๓

นิราศพระบาท

ของ

สุนทรภู่

กรมศิลปากรจัดพิมพ์

เนื่องในการจัด “วรรณคดีสัญจร” ครั้งแรก

จำนวน ๑,๐๐๐ ฉบับ

๒๑ พฤษภาคม ๒๕๐๓

คำนำ

เนื่องในการที่กรมศิลปากรได้จัดงาน “สัปดาห์แห่งวรรณคดี” ขึ้น ณ พิพิธภัณฑ์แห่งชาติ พระนคร เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๐๓ และจัดให้มีการประชุมสัมมนาทางโบราณคดี ขึ้น ณ จังหวัดสุโขทัย เมื่อเดือนก่อน ได้สังเกตเห็น ว่ามีผู้สนใจในความรู้เรื่องวรรณคดีและโบราณคดีมากขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องวรรณคดี มีผู้สนใจใคร่หาใคร่อ่านหนังสือดีๆ เช่นหนังสือประเภท กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ กุณมาลยาณำ ซึ่งก็เป็นประโยชน์ไม่น้อย เท่ากับเป็นการบริหารปัญญาและเพิ่มพูนจินตนาการของเราไปตามความงามของศิลป์ ซึ่งก็ได้บรรจงสร้างสรรค์ไว้ แต่ก็เป็นดังได้กล่าวไว้ในคำนำหนังสือ “วรรณคดีลัทธิจันทร” ว่า คำประพันธ์ หรือหนังสือวรรณคดี บางเรื่อง บางประเภท ซึ่งก็หรือผู้ประพันธ์ได้แต่งกันไว้ในบางโอกาส ถ้าเรา—ผู้อ่านผู้ฟังหาทางเข้าไปสู่โอกาสนั้นได้ มากหรือน้อยก็ตาม อาจสร้างจินตนาการของเราขึ้นตามโดยถูกต้องตามที่กวีมุ่งหมายได้ และสามารถเข้าถึงรสนิยมของวรรณคดีเรื่องนั้นๆ และประเภทนั้นๆ ถูกต้อง

กํานํ้า

เพื่อกาทางด่งเดริมิให้ท่านผู้อ่านผู้ฟัง ดั่งร่างหรือคิดตามจินตนาการของกวีที่เดินทางไปนมัสการพระพุทธบาท และดั่งร่างดรรคํ้าประพันธ์ชนไว้ เมื่อประมาณ ๒๐๐-๓๕๐ ปีมาแล้ว ประกอบกับความดําคัญของพระพุทธบาท ในจังหวัดสระบุรี ซึ่งเป็นบุญนัยสถานดําคัญ ของประชาชนคนไทย นับเวดากว่า ๓๐๐ ปี มาแล้ว กรมคิดปกครองได้จัด “วรรณคดีดํัญจร” ครองนี้ ชน พร้อมกับจัดพิมพ์คํ้าประพันธ์ของกวีคนดําคัญ ๒ ท่าน ชนในโอกาสนี้ ๒ เถ็ม คือ บุญโนเวทคํ้านท์ ของพระมหานาค วัดท่าทราย ในพระนครศรีอยุธยา และนิราศพระบาท ของสุนทรภู่ เพื่อท่านผู้อ่านวรรณคดีดํัญจรจะได้อ่านแล้วดั่งจินตนาการไปกับดั่งทพบเห็น หรือไม่พบเห็นแต่มีพรรณนาไว้ในวรรณคดี ๒ เถื่อนี้ บางทีจะเป็นทางช่วยให้เราเข้าใจถึงธรรมเนียมทางวรรณคดียังชน ไม่มากกัน้อย

สุนทรภู่ ท่านผู้แต่งหนังสือนิราศพระบาท เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๙ บิดาเป็นชาวเมืองแกดง จังหวัดระยอง มารดาเป็นแม่นม อยู่ในพระราชวังหลัง สุนทรภูู่ก็คงจะมีชีวิตเกี่ยวข้องกับเข้า ๆ ออก ๆ อยู่ในพระราชวังหลังมาดั่งแต่เด็ก และอาจเป็นข้าอยู่ในพระราชวังหลังด้วย ครั้นโตเป็นหนุ่มชนก็

กํานํ้า

เกิดรักไคร่กับหญิงชาววังหลังผู้หนึ่ง ชื่อจันทร์ เมื่อ
สุนทรภู่ไปเมืองแกลงในต้น พ.ศ. ๒๓๕๐ และพรรณนาไว้ใน
นิราศเมืองแกลงที่ท่านแต่งขึ้น แต่งว่ายังมีได้ร่วมเป็นสามี
ภรรยากันกับหญิงชื่อจันทร์ แต่เมื่อกลับมาจากเมืองแกลง
แล้ว จึงได้อยู่กันกันฉันท์สามีภรรยา แต่น่าจะอยู่ด้วยกัน
ได้ไม่เท่าไร ก็เกิดเรื่องแตกร้างและแยกกันอยู่ คงจะเนื่อง
จากสุนทรภู่มิชอบเป็นคนเจ้าชู้และนางจันทร์ภรรยาก็คงเป็นคน
ขี้นิ่ง ครั้นในปลายปี พ.ศ. ๒๓๕๐ นั้น สุนทรภู่
ต้องตามเสด็จพระองค์เจ้าปสุมวงศ์ พระโอรสในกรมพระ
ราชวังหลัง ซึ่งทรงผนวชอยู่วัดระฆังโฆสิตาราม ขึ้นไป
นมัสการพระพุทธบาทในเดือน ๓ ประจวบกับเป็นเวลาที่
สุนทรภูู่กับนางจันทร์อยู่ในระยะโกรธเคืองแยกกันอยู่มาแต่
เดือน ๒ สุนทรภู่ตามเสด็จคราวนี้ ได้แต่งนิราศพระบาทขึ้น
ไว้เรื่องหนึ่ง ครอบคลุมเรื่องราวถึงนางจันทร์อยู่มาก นอกจาก
จะได้เล่าเรื่องราวชีวิตรักระหว่งสุนทรภูู่กับนางจันทร์แล้ว
นิราศพระบาทของสุนทรภูู่ยังช่วยให้เรารู้เรื่องการเดินทางไป
พระพุทธบาทและสภาพของพระพุทธบาทในสมัยนั้นดีไม่น้อย

สุนทรภูู่แต่งนิราศพระบาทเรื่องหนึ่งขึ้นเมื่อท่านมีอายุ ๒๑
ปี และแต่งกลอนดี อ่านแล้วเดือนไหนไปตามกลอนด้วย

คำนำ

ความไพเราะโดยตลอด จนดื่มจับเนื้อความ เป็นอย่างที่ดี
สุนทรภู่เตือนไว้ว่า “อย่าฟังเปล่าเอาแต่กลอนสุนทรภู่เพราะ
จึงพิเคราะห์คำได้ประเสริฐศรี” ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึง
พยายามจัดทำเชิงอรรถเป็นหมายเหตุไว้ เพื่อสร้างแนวให้
ท่านผู้อ่านช่วยกันพิจารณาเรื่องราวทางตำนานไปพร้อมกัน
ด้วย ซึ่งในการนี้ น.ศ. กุณฑรีย์ ชื่นรุ่งโรจน์ ผู้ซึ่งสนใจ
ในเรื่องวรรณคดีมากคนหนึ่ง ได้ชวนช่วยช่วยตรวจสอบและ
เขาเป็นธุระในการตรวจทานฉบับพิมพ์โดยตลอด จนสำเร็จ
เรียบร้อยเป็นเล่มดังที่ท่านได้อ่านอยู่นี้ ข้าพเจ้าขอแสดงความ
ขอบใจ น.ศ. กุณฑรีย์ ชื่นรุ่งโรจน์ ไว้ในทันที.

กรมศิลปากร

๑๔ พฤษภาคม ๒๕๐๓

បិរាសធរបាត

ខ្សែ

សុបត្រក្នុង

ทวารที่ตรงหน้าบันไดนาค
 แสยะบอกโดยรู้อำตองตม้น

ที่รูปรากษสสองงูสุรชัน
 ชันชิงทันแกล้งเขี้ยวอยู่อย่างเป็น

นิราศพระบาท

ของ

สุนทรภู่

โอ้อาลัยใจหายไม่วายห่วง*
ดั่งครัดักปักชำระกำทรวง
เดียดายดวงจันทร์ภาพางาม**
เจ้าคมแค้นแค้นโกรธพิโรธ
แต่เดือนยี่จนย่างเข้าเดือนสาม***
จนพระหน่ออุรียวงศ์ทรงพระนาม****
จากอารามแรมร้างทางกันดาร
ด้วยเรียมรองมุกดาเป็นข้าบาท
จำนิราศร้างนุชสุดดังसार

* บางฉบับว่า โอ้อาลัยใจหายเป็นห่วงห่วง

** หญิงชื่อจันทร์ เป็นนางข้าหลวงในพระราชวังหลัง และเป็น
ภรรยาของท่านสุนทรภู่ แต่ระหว่างนี้คงจะมีเรื่องหึงหวง
โกรธเคืองกัน และแยกกันอยู่มาประมาณ ๑ เดือนแล้ว

*** เดือน ๓ ปีเถาะนพศก พ.ศ. ๒๓๕๐

**** พระองค์เจ้าปฐมวงศ์ พระโอรสในกรมพระราชวังหลัง
ทรงผนวชอยู่วัดระฆังโฆสิตาราม

ตามแต่ใจโดยแดนแค้นกันดาร

นมัถการรอยบาทพระศาสดา

วันจะจรจากน้องดิบต้องคำ*

พอจวนย่ำรุ่งเร่งออกจากท่า

รำลึกถึงดวงจันทร์ครวไฉดา

๑๕

พดุงตาแฉะแฉะตามแพราย

ที่ประเทศเขตเคยได้เห็นเจ้า

ก็แต่เปล่าเปลี่ยวไปนำใจหาย

แสนสดดให้ระทดระทวยกาย

ไม่เหลือคหาญห้วงหวงเป็นห้วงครัน

ถึงคดองขวางบางจากยิ่งตรมจิต

ใครช่างคิดซ้อบางไว่ทางกัน

ว่าซ้อจากแต่ไม่รักรู้จักกัน

พิเคราะห์ให้ครันฤมาพ้องกับคดองบาง

ทั้งจากที่จากคดองเป็นต้องซ้อ

ยังจากกอนนักษณในคดองขวาง

โอ้อ่าจากช่างมารวมประจวบทาง

* ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๓ ตรงกับวันจันทร์ที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๕๐

ทั้งจากบางจากไปใจระบม
 แล่นวิบากหตากใจอาดยเหตยว
 เห็นเวียงวงกยงเดี่ยวถึงเคยดม
 ประดานส่องหัดถ้ประนังตงประนม
 น้อมบังคมเทวารักชาวั

ขอฝากน้องสองชนกช่วยปกเกศ
 อย่าน้เหตอันตรายเมื่อภายหลัง
 ใครปองชิงขอให้ตายด้วยรายชัง
 เทพทั้งชนฟ้าใต้ปรานี

ถึงด้ามเด่นแจ้งความตามดำเนียก
 เมื่อแรกเรียกด้ามเด่นทงกรุงศรี
 ประชุมนุคพทธรูปในวารี
 ไม่เคตือนทชถรารบาตาดิน
 จึงด่าปนามด้ามเด่นเป็นชอคุง
 เอลชาวกรุงกตบเรียกด้ามเด่นฉ้น
 น้หรือรักจะมีนาเป็นวาคิน
 แต่ชอดินเจียวยังกตายเป็นหตายคำ
 ขอใจนุชที่ฉ้นฉ้จวิตรัก

ให้แน่นหนักเหมือนพุทธรูปเดชาข้า
ถึงแสนคนจะมาวอนชะอ้อนน้ำ
ตักแสนคำอย่าให้เกิดอนิจเหมือนใจ

ถึงบางพุดตยงอนตอณาถจิต
นั่งพิณจันทน์น้ำตาไหล
พุดตนางร้างรักมาแรมไทด
ประเดี๋ยวใจพบบางริมทางจร
ถึงบางซอซอบางนั้จจิต
เหมือนซอจตุพทตรงจำนงดม
มิตรจิตขอให้มิตรใจจร
ใจดมขอให้ซอเหมือนซอบาง
ถึงบางซอเหมือนเขาซอนด์มรพี
ซอโน้ดดอกกระมังเห็นกว้างขวาง
เจ้าเยี่ยมหน้าออกมาหาพ้หน้อยนาง
จะดาร้างแรมไทดเจ้าไปแล้ว

ถึงน่าวนชด้ายที่ท่าย่าน
เขาเรียกบ้านวัดโบสถ์ถัดลาดแก้ว
จะเห็ดยวกดบับวังมาดืบแล้ว

นิราศพระบาท

พืดบแกวตบบ้านมาย่านบาง
พฤษชาติวันถ้วนได้ฤกษ์ดอก
ตระหง่านงอกริมกระแด้แด่ต่าง
กด้วยระกำอัมพาพฤษชาติปราง
ต้องนำคางขอชมเป็นพุ่มพวง
เห็นจันทน์* ดักถูกเห็ดของตระหลบกดิน
แมงภูบินร่อนร้องประคองหวง
พฤษชาติต้องนามกานดาดวง
พยดพวงผลจันทน์ให้หวนใจ
แมงภูเขยเหมือนพิเศยประคองชีวิต
นั่งพินิจน่านน้ำตาไหล
เห็นรักรวงผลิดัดดัดใบ
เหมือนรักใจขวัญเมืองที่เคยเรา
พวยนเตือนเหมือนอย่างนำคางข้อย
ให้แซมช้อยขึ้นขอเช่นกอเกา
ไอรักคั่นฤมาค้องกับต้องเรา
จิงใจเจ้าโกรธไปไม่ได้นาน

* เห็นต้นจันทน์ชื่อเหมือนกรรยา ดูต่อไปข้างหน้า

นิราศพระบาท

ถึงแขวงแควแพดอดคตาดขวัญ

เป็นเมืองจันตะประเทศไทรฐาน

คตงเบองบูรพาคตาดาน

เรือขนาดจอดโจษกันจอแจ

พินิจนางแม่คากนาศม

ท่ากรรมเร็วเร่งอยู่แข่งแซ่

ไต้เตอคงวังรดคอดแอ

พิแดดเควรงเด็นเป็นเดี่ยตาย

ชมคณาฝูงนางมากดางชล

ดูรียนเยยมฟ้าเวดาดาย

ถึงปากเกร็ดได้ร็จพักผ่อนผาย

หยุดสบายบริโภคอาหารพذن

แรงกำเริบเอิบอิมชยายออก

เขาก็บอกโยนยาวนาวذن

ถึงหาดขวางบางพุดเขาพุดกัน

พึดคิณใจงนอยุคนเดียว

เป็นพุดช่อฤกษ์ฤศบิศาจหุดอก

ใครช่วยบอกฤศคิณมานประเดียว

นิราศพระบาท

จะตั้งฝากนนิษฐาสุดาเดียว
ใครเกินเกยวแล้วอย่าไวกำไรเลย

ถึงบางพองนาพงดังคดัง
ไอข้างจริงเหมือนเขาว่านิจจาเอ๋ย
พิจารณาจากดวงใจมาไทดะย
ไออกเอ๋ยแทบพองเหมือนฝั่งชล
ถึงวงวัดเทียนถวายบ้านใหม่ข้าม
กรบตามเรื่อท่งมาถางหน
ทุ่งตะดิวทิวเมฆเป็นหมอกมน
สระพริ้งคันคางโค่นค่อนาถครัน
เจ้าของคางรักหวานชนบดิน
ระวงคณคณมีอระมัตมน
เหมือนคบคนคำหวานรำคาญครัน
ภาพดงพตณเจบอกเหมือนคกคต
เห็นเทพมหนามดงรานา
เปรียบเหมือนคำคนพูดไม่อ่อนหวาน
เห็นกนกคตมคพราเชาราราน
ถึงหนามกรานก็ไม่เห็นเหมือนเจบทรวง

นิราศพระบาท

ถึงบางหุดวงทรวงร้อนดังศรปัก

พร่างรักมาด้วยราชการหุดวง

เมื่อคิดไปใจหายเดี่ยตายดวง

จนเรือดวงมาถึงย่านบ้านกระแซง

พิเรนเตือนเพื่อนชายพายกระโศก

ถึงสามโคกต้องแต่ดั่งแผดแสง

ให้รุ่มร้อนอ่อนจิตระอิดแรง

เห็นมอญแต่งตัวเดินมาตามทาง

คาโงกนั่งอ้อมดงกรอมต้น

เป็นแบบยดเมื่อยกขยับย่าง

เห็นชาชาวาวแวบอยู่หว่างกลาง

ไครยตางก็เป็นน้ำจะปราน

ดูเหยาเรือนหาเหมือนอย่างไทยไม่

หลังคาใหญ่พนเด็กเป็นโดงผี

ระยะบ้านย่านนักษาวรี

จำเพาะมีฝั่งซ้ายเมื่อพายไป

ถึงวงคำหนักพกพดพอด้วย

แต่วกเลยตามแควกระแต่ไหล

นิราศพระบาท

๕ ๕
ท่งน้ำดงน้ำดัดตกระทใจ
โ๕น้ำไ๕หาดเจ๕ยว๕ยังมีเว๕ตา๕ดง
แต่โค๕กพิ๕หรือไม๕มีเว๕ตา๕ว่าง
ระ๕ยะทาง๕ก็๕ยังไ๕กอด๕ถึงไ๕พร๕ระ๕หิง
๕๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕
ชน๕จาก๕นา๕แ๕ดว๕จะ๕ชา๕เขา๕เดิน๕ดง
เมื่อไ๕ไร๕ดง๕นั้น๕แ๕ก๕าย๕จะ๕ว๕าย๕ตร๕อม
เห็น๕ด๕ม๕ออ๕จะ๕ไ๕คร๕ื่อ๕ด๕ำ๕รา๕ด๕ัง
๕ ๕ ๕ ๕
ถึง๕ร๕อย๕ข๕ง๕ค๕ุ๕เช๕ย๕เค๕ย๕ณ๕อม
ไ๕ห้๕น๕น๕อง๕คร๕อง๕ค๕ัก๕ด๕อ๕ย๕ำ๕ป๕ด๕ัก๕ป๕ด๕อม
เร๕ียม๕น๕ตร๕อม๕ใจ๕ถึง๕ค๕ะ๕น๕ิง๕นาง

๕ ๕
ถึง๕ท๕ง๕ข๕ว๕าง๕ก๕ด๕าง๕ย่าน๕บ้าน๕ก๕ระ๕บ๕ือ
๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕
ท๕ด๕ม๕ออ๕น๕น๕ค๕อย๕เห๕ือด๕ด๕ว๕ย๕ค๕ง๕ข๕ว๕าง
๕ ๕ ๕ ๕
ถึง๕ย่าน๕หน๕ง๕น้ำ๕เซ๕าะ๕เป๕็น๕เก๕าะ๕ก๕ด๕าง
๕
ค๕อง๕แย๕ก๕ทาง๕ด๕อง๕แ๕ว๕ก๕ระ๕แ๕ด๕ช๕ด
ป๕าง๕บุ๕ร๕ำ๕ค๕ำ๕บุ๕ร๕า๕ณ๕ข๕นา๕น๕า๕ม
ร๕า๕ช๕ร๕า๕ม๕เก๕าะ๕ให๕ญ๕เป๕็น๕ไ๕พร๕ด๕ณ๕ท๕
ไ๕น๕แ๕ว๕ทาง๕ก๕ด๕าง๕ย่าน๕ก๕ัน๕ด๕าร๕ค๕น
๕
นา๕ว๕า๕ด๕ด๕เ๕ิน๕เบ๕อง๕บุ๕ร๕พา

นิราศพระบาท

ไอ้กระแदैแควदैยวที่दैยวหนอ
มาเกิดก่อเกาะถนัดถนัดหน้า
ต้องแยกคลองออกเป็นดงทางคงคา
นี่ฤๅจะมีน้ำเป็นดงใจ
ครนพอดันถนเกาะค้อยเกาะเดียบ
นาวาเพียบน้ำดังกำดั่งไห
ไอ้อนาถเห็นขย่นาระตาใจ
ถึงบางไทรด่านดักนาวาเดิน
เขาบอกข้อด้กฏตรงด่านข้าม
เป็นตำมงามน่านองในคลองเงิน
ปักขาโบกปักบินตงดินเดิน
มัจฉาเพลินผุดพุด่านในคงคา
นกยางเดียบเหยียบปลานหาหยิก
เอาปากจิกบินฮ้อยชนเวหา
กระทุงน้อยดอยทวonnาวามา
ไอ้ปักขาเอ๋ยจะดอยถึงไหนไป
หนาวงหรือจะดังดวยนระนง
ให้แนบยกของพริ้วว่าโหยให้

นิราศพระบาท

มี^๕ท^๕น^๕ด^๕ง^๕ด^๕ก^๕ณ^๕น^๕ก^๕บ^๕ิ^๕น^๕ไป
ด^๕ง^๕จ^๕ับ^๕ไ^๕ก^๕ด^๕น^๕ก^๕ตะ^๕กร^๕ม^๕ริ^๕ม^๕ว^๕น^๕
ค^๕ั^๕ระ^๕ษ^๕ะ^๕เต^๕ย^๕น^๕เด^๕ย^๕น^๕โด^๕ง^๕ห^๕ว^๕ด^๕ำ^๕น^๕เด^๕อ^๕ม^๕
เห^๕น^๕ย^๕ง^๕กระ^๕เพ^๕อ^๕ม^๕ร^๕อ^๕ง^๕เร^๕ง^๕แ^๕ด^๕ย^๕ง^๕ข^๕น^๕
ไ^๕อ^๕ห^๕ว^๕น^๕ก^๕น^๕ก^๕ถ^๕ำ^๕น^๕ป^๕ระ^๕จ^๕ำ^๕น^๕ค^๕น^๕
เม^๕อ^๕ย^๕ำ^๕ม^๕ย^๕ด^๕พ^๕ย^๕ง^๕แ^๕ด^๕น^๕ระ^๕ก^๕ำ^๕ท^๕ร^๕ว^๕ง

ก^๕ิ^๕ง^๕เก^๕าะ^๕เก^๕ิด^๕เก^๕ิด^๕เก^๕าะ^๕ข^๕น^๕ก^๕ถ^๕ำ^๕น^๕ำ^๕

เห^๕ม^๕เ^๕อ^๕น^๕เก^๕ิด^๕ก^๕ร^๕ร^๕ม^๕เก^๕ิด^๕ร^๕ำ^๕ช^๕ำ^๕ก^๕ำ^๕ร^๕ห^๕ด^๕ว^๕ง^๕
จ^๕ิ^๕ง^๕เก^๕ิด^๕ไ^๕ค^๕่^๕ก^๕ษ^๕ด^๕ข^๕ว^๕ำ^๕ง^๕ข^๕น^๕ก^๕ถ^๕ำ^๕น^๕ท^๕ร^๕ว^๕ง^๕
จ^๕ะ^๕ด^๕ก^๕ด^๕ว^๕ง^๕ไ^๕ว^๕ก^๕เ^๕ด^๕ิ^๕บ^๕ก^๕ว^๕ำ^๕เก^๕าะ^๕ด^๕ิ^๕น^๕
ร^๕ำ^๕พ^๕ิ^๕ง^๕พ^๕ำ^๕ย^๕ค^๕ำ^๕ม^๕ด^๕ำ^๕ย^๕กระ^๕แ^๕ด^๕เ^๕ห^๕ย^๕ว^๕
ย^๕ิ^๕ง^๕แ^๕ด^๕น^๕เบ^๕ด^๕ิ^๕ย^๕ว^๕เบ^๕ด^๕ำ^๕ไ^๕น^๕ฤ^๕ท^๕ย^๕ถ^๕ิ^๕ว^๕ิ^๕ด^๕
ด^๕ั^๕ก^๕ค^๕ร^๕ุ^๕ห^๕น^๕ง^๕ก^๕ม^๕ำ^๕ถ^๕ำ^๕ง^๕บ^๕ำ^๕ง^๕เก^๕าะ^๕อ^๕ิ^๕น^๕
กระ^๕แ^๕ด^๕เ^๕ห^๕ย^๕ว^๕ด^๕ำ^๕ย^๕ข^๕ด^๕เบ^๕้^๕น^๕ว^๕น^๕ว^๕ัง^๕
อ^๕ิ^๕น^๕เท^๕จ^๕จ^๕ร^๕ิ^๕ง^๕ด^๕ิ^๕ง^๕น^๕ไ^๕ม^๕ร^๕แ^๕น^๕
ไ^๕ด^๕ิ^๕ย^๕ิ^๕น^๕แ^๕ด^๕ย^๕บ^๕ด^๕แ^๕ด^๕เ^๕ห^๕ห^๕ด^๕ัง^๕
ว^๕ำ^๕ท^๕เก^๕าะ^๕บ^๕ำ^๕ง^๕อ^๕อ^๕ิ^๕น^๕เบ^๕้^๕น^๕ถ^๕น^๕ว^๕ัง^๕
กระ^๕ษ^๕ต^๕ร^๕ิ^๕ย^๕ค^๕ร^๕ง^๕ค^๕ร^๕อ^๕ง^๕ศ^๕ำ^๕ร^๕ิ^๕อ^๕ย^๕ข^๕ย^๕ำ^๕

นิราศพระบาท

พาดันมออกมาสวมคณานก
๔๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘
กเรอรกรกร้างเป็นทางป่า
อันคำแจ่งกับเราแกดังดังเกดตา
ก็เห็นว่าทจะแน้กระแด่ความ
๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘
แต่เคยอนมไมกตายโกรน
ท้งเกิดโจรจระเข้ให้คนขาม
๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙
โอชะนแกวพเจามาตาม
จะวอนถามย่านน้ำพร้าวไป

ถึงเกาะพระที่ระยะดำเภาด่ม

เกตราจมอยู่ในแควกระแด่ไหด
ถึงเกาะเรียนโอเรียนยิ่งเกรียมใจ
๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘
ที่เพื่อนไปเขากโจรกันกตางเรือ
ว่าคงหน้าท่าเดื่อข้ามกระแด่
๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘
พี่แดเดหาเดื่อไม่เห็นเดื่อ
๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙
ถามจริงก็จะวงดงจากเรือ
๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙
อุทิศเนื้อให้เป็นภักษ์พยัคฆา
ไม่เคยตายเขายายนาวาดอง
๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙
เข้าในคตองตะเคียนให้โหยหา

ระยะยานบ้านช่องในคดองมา
ถวนภาษาพวกแขกตะน่อง
ตหน้าตากไม่น่าจะชมชน
พแข่งชนอารมณ์ท่ากมขง
ทเพือนเราร้องหยอกม่นออกขง
จนเรือถึงปากช่องคดองตะเคียน

เห็นวัดวาอารามตามตถึง
ออกแจ้งจริงเหลือจะจำในคำเขียน
พระเจดีย์คดกาดดาษเตียร
การเปรียญโบสถ์ถุกุฎฐารุดพง
ถึงวัดธารมาใหม่ไจระย่อ
ของพระหน่ออุรียวงศ์พระวังหลัง
อุดดำให้ทรงศรัทธามาประทง
อารามรงฤมางามอร่ามทอง
ตั้งเวชวัดธารมาทอาศัย
ถึงสร้างใหม่ช้อยงธารมาหมอง
เหมือนทุกซฟถึงจะมีจินดาครอง
มงกุฎทองด้อยด้อยมาใต้กาย

นิราศพระบาท

อนควงามยาม^{๕๕}นทศรอมอก
แล่นวิตกมาตามแควกระแदैสาย
ถึงคดองด้ระประทุมานาวาราย
น้ำใจหายเห็นครือยชยา
ทงวงหุดวงวงหลังกรงรก
เห็นนกหกซ้อแซ่บนพฤษา
คปราชำทราชวงเป็นวังกา
ดั่งป่าช้าพงชฎดั่งคคน

อนิจจาธานี^{๕๖}นต้นกระษัตริย์
เหงามดั่งดเจียบไปดั่งไพรด์ณต์
แมกรงยงพรงพริอมประชาชน
จะตบต้นแซ่दैยงทงเวียงวง
มะโหรีปัดดองจะก้องกัก
จะโครมครึกแซ่दैด้วยแตรดั่งข
คพารานำคิิดอนิจจิง
ยังได้ฟังदैदैยงดักฤณา
ทงดองฝ่งแฝกแซมแอร่มรก
ชะตาคดกัฎญด้นพระชนษา

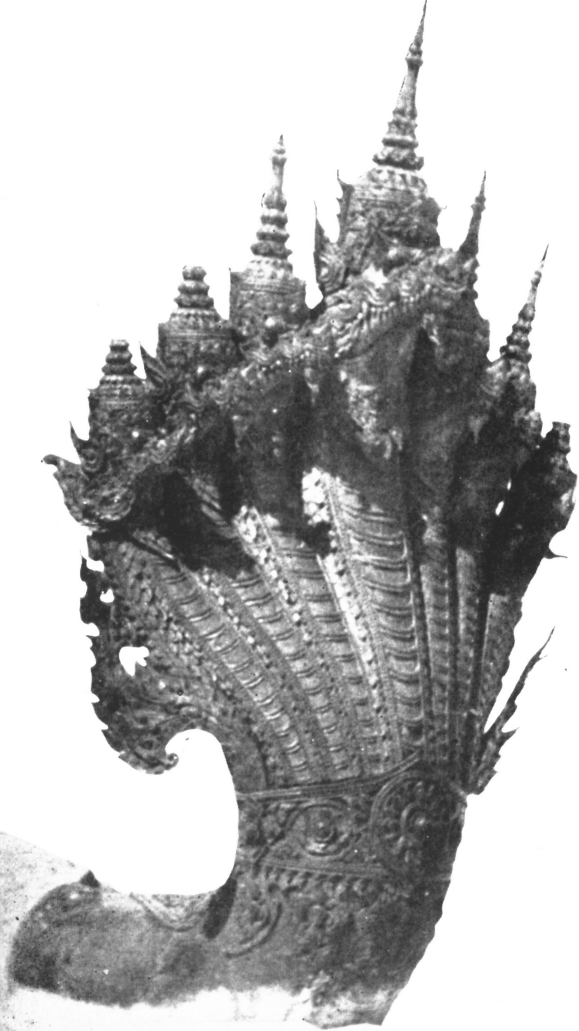
นิราศพระบาท

แต่ปู่ย่ายายเราท่านเฒ่ามา
เมื่อแรกศรีอยุธยาจักรีณ
กระษัตริย์สืบต๋วยวงศ์ดำรงโลก
ระบับไศกษัตถ์สุดจะสรรเสริญ
เราเห็นยับยั้งแต่รอยก่พดอยเพดิน
เดี่ยตายเกิดมาเมื่อเกินน่าน้อยใจ
กำเพงรอบขอบคูกัดติด
ไม่น่าคักอ้ายพม่าจะมาได้
ยังให้มันข้ามเข้าเอาเวียงชัย
ไอ้อย่างไรเหมือนนบุรีไม่มีชาย
หรือชานันต์นเกณท์จึงเกิดยุค
ไฟรุกรบได้ดังใจหมาย
เหมือนทุกวันนี้แล้วไม่คณินาตาย
ให้ใจหายหวนหวนถึงจันทร์ดวง

พิศใจค่ายนอกออกหนักแน่น
ดังเขตแควนคชอนนครหลวง
ไม่เห็นจริงใจนางในกลางทรง
ชายทะดวงเข้ามาบ้างจะอย่างไร

ขอเทเวศร์เขตสวรรค์ชั้นดุสิต
 ดลใจมิตรอย่าให้เหมือนักกับกรุงใหญ่
 ให้เหมือนกรุงเราทุกวันไม่พรันใคร
 นั้นแต่ใจเห็นจะครองกับน้องนาน

ดเรียนเย็นสนรยาฆ่า
 ประทับดำเรือเรียงเคียงขนาน
 เขาเรียกวัดแม่นางปลื้มดมว่าคาญ
 ใครขนานชื้อหนอได้ต่อมา
 ช่างแปดงโคกให้เราปลื้มดมรัก
 จะรู้จักคุณจริงไม่แก่งว่า
 พดพายนายไพร่บรรดามา
 หงข้าวหาฟืนได้ก่อไฟฮื้อ
 พदनอกตกยากจากัดถาน
 เห็นอาหารหวนทอดใจใหญ่หือ
 คอยชนเคียวข้าวคำดักกำมือ
 พอกดินกรือคอคเค้นดังชวากคม
 จะเจอนาชาแด่บในทรวงเดี่ยว
 ทเคมเปรียวกตากดนกชนชม

บันไดนาคนาคไต่บันไดขึ้น
 ขี่ช้างเขวขบปากแท่นอนนาคเป็น

ดูฤกษ์วันเพ็ญจะเสด็จออกโลดเล่น
 ตาเหม้นมองมุ้งสะตั้งกาย

ทิศประจิมวิมลาภคณาปณัน
นุ่งนางนัยกษัตริยา

มีดาบสรูปปั้นขึงพันขาว
กรังเกรคราวแนวดแซมสองแก้มกาง

กิณประทับแต่พอรับกับโรค دم
 ครนคาพรมนาคางอยู่พร่างพราย
 ก็แรมรอนนอนหวดแม่นางปดิม
 พี่ไม่ดื่มอาลัยให้ใจหาย
 ทงไพร่นายนอนกตาดบนหาดทราย
 พงศ่นารายณนรินทรวงศ์ททรงญาณ
 บรรทมเรือพระที่นั่งบังวิสูตร
 เขารวบรรดรอบดงดัดดาน
 ครนรุ่งเช้าราวโมงหนึ่งนานนาน
 จัดแจ่มมานให้เค็ดอนนาวาคดา

เข้าดำคตองหัวรอคตอระตะ

ดเกาะกะวอร้างทางพม่า
 เห็นรอหักเหมือนหงษ์รักพรอรา
 แตรอทำรงทุกขมาตามทาง
 พอเดยวแหดมถึงท่าคำดาเกวียน
 คดิงเคียนแดโด่งดิงคนถาง
 พตงคาหาเกวียนต้องช้างทาง
 หมายจะจ้างบรรทุกไปท่าเรือ

แต่ทุกขรกรกเห็นหนักถนดอก
ถึงดักหกเจ็ดแถวหนักเจียนเห็ด
แต่ไศกรักมาจนหนักในดำเรือ
เฝ้าเต็มเจือไปทุกคั่งรำคาญครัน

ถึงบ่อโพงถ้ำมีโพงจะผาตุก
จะโพงทุกขเดี่ยวให้ต้นทไศกคดีย
นี้แดงแดงเห็นแต่ตดงชน
ถึงปากจันตะตะเตือนให้ตรอมใจ
ไธนามน้องฤมาพ้องกับช้อบ้าน
ดมรำคาญแฉ่วมานักรำดักได้
ถึงบางระกำไธกรรมระยำใจ
เคราะห์ห้กระไรจึงมาร้ายไม่วายเคย
ระกำกายมาถึงท้ายระกำบ้าน
ระกำย่านนี้กียาวนระอกเอ๋ย
ไธคนผู้เขาช่างอยู่อย่างไรเคย
ฤอยู่เคยความระกำทุกคำคน

ถึงคั่งแคว้นแดนพระนครหลวง
ยังไศกทรวงเดี่ยวใจให้สะอื้น

ไ้ออกเอยยังจะไปอีกหลายคืน
 กว่าจะขึ้นแทบชำระกาย
 ถึงแม่ตาเมื่อรามาที่ตาแม่
 แม่จะแดแดหาไม่เห็นหาย
 จะถามข่าวเข้าเย็นไม่เว้นวาย
 แต่เจ้าตายสุดใจมิได้มา
 ถึงอริบุญกยามแดดแผดพยับ
 เตโหซบซาบโหมนั้ด้า
 ถึงตะเคียนดวนดวนรับนาวามา
 ถึงศาลาตอยแดถึงโถดใจ
 ๕ ๕
 เงามตดถึงวงมตระห่่านยอด
 ระกะกอดเกะกะกิ่งไถ่ว
 พยยวบกิ่งเยือกเขยอนโบ
 ถึงวังตะไคเห็นบ้านละดานแด
 ๕ ๕
 ถึงบ้านขวางททางนาวาจอด
 ๕
 เรือคดอดแดหาดามตามกระแด่
 ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕
 ถึงท่าเรือเรือยดกนอดแอ
 ๕
 คจอกแจจอดริมตดถึงชุม

นิราศพระบาท

ที่หน้าท้าวารับประทับหยุด
อุตุตฺตฺชนของชนกงดุม
ได้บึงใครใครหนึ่งระวงค์ม
พร้อมชุมนุมแน่นหน้าศาลาร

ฝ่ายพระหน่อศรีวงศ์ทรงดึกขา
ชนศาลาได้จรจรงวารีศรี
ข้างพวกเราเฮฮาดงวารี
แต่โดยดีใจคนด้วยพันพาย
อุระเรียมเกรียมตรมอารมณ์รอน
ระอาอ่อนอกใจมิใคร่หาย
แต่ดั่งวงหน้าในตาพราย
หัวให้ต่ายตั้งยอกตอดดัว
ไต่พงเพื่อนเหมือนญาติเมื่อยามเข็ญ
เขานวดเคदनให้บางกึ่งชว
พระอาทิตย์มืดมืดเข้าเมฆมัว
ฟ้าดัดัวแดดดับยับไฟ
กองคเชนทร์เกณท์ขางยดับเชือก
มาจิดเดอกกองหมอนชนคอได้

๑๔ ๑๕
 ที่เดินดงบุกไม่แหว่งไกว
 วิสูตรได้ต้องช้างเป็นช้างทรง
 แดงอ่อนเกณท์กองช้างไว้งดางทุ่ง
 เวดารุ่งจะเล็ดจันไพระหง
 ๑๖
 ทัดเวรเกณท์กนไวดอมวง
 พระจอมพงศ์อภัยมบรมมพณ

อันพวกเราเหต่าเสวคามาคัย
 เห็นยอนาถนทราดังอาดัญ
 ๑๗
 แดงวิคกอกกพนผูกพน
 ๑๘
 ให้ห้วนห้วนเวทนาด้วยอาวรณ์
 ๑๙
 ดัดบด้างดัดปฤษทหายดัก
 ๒๐
 เขารองดักกวองทงครึงทอน
 ๒๑
 บ้างชมป่าช้าบทละคร
 ๒๒
 ถึงดัดกถอนทจะรุกดีเมิน
 ๒๓
 เผ้าแห่งนคดองแซะเงงพักตร์
 ๒๔
 เห็นจันทกรรณรอนเวดาเห็น
 ๒๕
 คุดวงเดือนเหมอนชอโรพะเอิญ
 ๒๖
 ระกำเกินทจะเกบประกอบกถอน

นิราศพระบาท

จนไก่อ่อนเตือนชนชั้นแจ้ว

ดูเหวว่าแหว่หวาดหมายว่าถ้ายศมร

เตือนแอร้มแจ่มดำในอัมพร

กองกฤษณฐกข่างมายืนเรียง

บรรดาเพื่อนเตือนตนชนแข่งแซ่

บ้างจ่อแจจัดการประสานदैยง

บ้างม้วนเด้อมดกระดอบหอบदैบยง

บ้างถึงदैยงชิงดัยคัยกน

บางชนบนชนดั่งคนข่างด่าง

दैยงไฉ้งฉ่างขามแตกกระแตกชน

จนคนบนดัยคัยรับไม่ทัน

หม้อข้าวชนตกแตกกระจายราย

ย่ำมกระดอบกรอบแกรบกระไกรกริก

กตักพริกพดิกแพตงตะแคงหงาย

กะโปเดเชือกกร้อยชนห้อยท่าย

เมื่อยามร้ายดุงามกว่าขามดิน

ดั่งดาร์นางชาวไนที่ไปด้วย

ทงไถถ้วยเครื่องแต่งแบ้งขมน

นิราศพระบาท

หวักระจกตกแตกกระจายดิน
เจ้าของผืนหน้าหน้าตาคลอ
จะปั่นชนกับข้างไม้กางขา
แต่โดยผ้ากรัดกรอมทำซอมซ่อ
มือตะกายดำยรัดคั่นคอ
เห็นข้างองวงหนัดกหวัดอ
แต่ปั่นไฟได้เห็นยวพัตต์หัดขาด
ต้องมือพาดพัตต์คว่ำลงตามง
กรมการบ้านป่าเขาฮ้าง
ทำโกรขงเรียกพวกผู้ชายเร็ว
บางชนข้างพาดฉวยข้อมอด
ตั้งอุณรุทจับกินนรทโนเหว
ไม่นึกอายอประมาณเป็นการเร็ว
บ้างโอบเอดอุมนางชนข้างพัง

ดรุแสงแจ่มแจ้งอร่ามโลก
บริโภคมเอบอารมณ์หวัง
ขัตติวงศ์ทรงช้างกบดดังก
รับสั่งสั่งสารทให้ไต่เดิน

จากคำดาทำเรือเข้าทิวทุ่ง
 เป็นฝุ่นฟุ้งนภาลัยในทางเขิน
 กบกระโดดโยกอย่างทุกอย่างเดิน
 เขยอนเอนยอบเยือกยะยวบกาย
 ทงต้องช้างทำนวงเป็นช้างดัง
 ระยะเวลาหัดเดกนหนเห็ดอหลาย
 แตศวพนจาเพาะเป็นเคราะห์ร้าย
 คองชนพตายนาทางช้างนามน
 เพื่อนเขาแกตงคบบมอกระพือผด
 ช้างสระบดบุกไปในไพรธัญท์
 ผงะหงายคนท่ายเขาควาท้น
 โอแม่จันทร์เจียนจะไม่เห็นใจจริง
 นึกจะโจนจากช้างตงกลางเถื่อน
 แด่วายเพื่อนเขาจะเย้ยว่าใจหญิง
 แด่ตงเคียรเวียนหน้านยันตาวิง
 เขาขอพิงพาดคักมาตามทาง

ถึงชายบ้าน่าประโคนรำคาญคิด
 ถึงมิ่งมิตรแด่วให้หมองอารมณ์หมาง

นิราศพระบาท

จนพ้นทุ่งมุงตรงเข้าดงยาง
ไม้ด่างดุ่มระทมทับ
รุกขชาติดาษครุระตะป้า
ตฤณาจอแจประจําจับ
ดเหว่าแหว่หวาดไหวฤทัยวับ
จะแตกดับดังเห็ดขวยงเปื่อยวใจ
ทั้งต้องช้างทางเดินกรกระ
ระเระกะพาดพันเถาวัลย์ไต่
จักจั่นแซ่เตี้ยงเรไรไพร
ในจิตใจทอดท้อระยอเย็น

ถึงบางโขมดมีธารสะพานช้าง*

บรรดทางครบร้อยห้าสิบเดิน
มีโพธิพุ่มชมชนระรินเย็น
ไม่ว่างเว้นด้นบุรุษเขาหยดเรียง
บ้างชายของต้องช้างตามทางป้า
จําพรรษาจอกแจออกแซ่เตี้ยง

* ตำบลบางโขมด อยู่ในท้องที่อำเภอบ้านหมอ เป็นทางผ่านคลอง
เวียงราง มีสะพานเรียกว่าสะพานช้าง แต่ก่อนทำด้วยท่อนซุง ต่อมา
ชำรุดจึงรื้อออก เดียวนี้สร้างเป็นสะพานไม้ธรรมดา อยู่ข้างวัด
สุนทรเทพมุนี (วัดสะพานช้าง)

นิราศพระบาท

พี่แกดังได้ให้คชสารเคียง
เห็นของเรียงอยู่บนวังทงหวานขาว
แต่นายานนเขาวางกังกอกง
เห็นชาวกรุงกินกุดมทงหนุมตำว
พึดตนได้ไ้ข้างให้ย่างยาว
มาตามราวมรคาพนาวน
ดมกระพ้อฮ้อหอบผกคึดหวน
บักษาครวญเพรียกพฤษไนไพรดิณฑ์
ดูเหว่าแหวแจ้วจับน้ำใจครัน
ไ้เก้เถอนขันขานเขาชะวาคู

ประจวบจนถึงตำบลบ่อโคก
ยามวิโยคออกชอกก็ครือหู
ถึงจะไม่รู้จักไม่รัก
แต่เห็ดอบดูไปบ่บ่ยังท้อใจ
ระยะเดินเกินทางมากทางบ่า
ต้องร่อยห้าสิบเด็นถึงสระใหญ่
พอได้ถึงมรคาพนาลัย
พริบไ้ข้างเดินโดยดำพอง

นิราศพระบาท

มาดับท้อบอไศกจนสุดเหี้ยว
ยังเดี่ยวเดี่ยวไศกกายไม่วายหมอง
ถึงหนองคนทมัถระระหานหนอง
เป็นเบือกกรองแค้นวนหญ้าคงคาดำ
อันริมรอบขอบหนองทั้งสองข้าง
รอยคันข้างดักดุ่มหุดุ่มถดำ
ไธน้ำใจในอรุณาทระกรรม
เหมือนหน้าตาอยู่ในหนองเป็นฟองคราม
พยดนาซาใจแล้วได้ข้าง
มาตามทางทิวป่าพนาพนาม
กำหนดนับมรคาพยายาม
ก็ได้ด้ามร้อยเดินห้าสิบปลาย
ไธทางไกลไปเบื่องเหมือนเรื่องว่า
แต่ไศกข้านกะโรมิใคร่หาย
จะ देखวาบ้าเขี้ยวยังเบียดวยกาย
จะ देखซ้ายเห็นแต่โชดภูเขาค้าง
กับหมู่ไม้ไกรกรวยกันเกรากร้าง
พยอมยางตาพยคัพพยงเหียง
ชอยมะขามตามทางดังเรียง
นกเขาเคียงคู้คูประด่านคำ

นิราศพระบาท

ไอนักคุดน้ำจะผาดุก
๑๕ พันทกขเพราะจากเจ้างามข้า
เห็นนกหนึ่งจับนั่งกิ่งระกำ
ไอนกน้อยเห็นจะจำจากตัวเมีย
๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒
ถานกผุดเหมือนหวอกพ
๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒
แค้นทวเวทนาประดาเดี่ยว
นิจจาเอ๋ยถ้าเป็นอกนกตัวเมีย
๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒
จะตะเหี้ยหาผัวอยู่ตัวเดียว
๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒
พเห็นนกแฉวงตกถึงหนองน้อย
จะครวญคอยนับวันกระเด็นเดี่ยว
ไม่เห็นพีกจะโหยอยู่โดยเดี่ยว
๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒
พีกเป็ดยวเปด่ากายซังตายมา

ถึงคำดาอาศัยเจ้าสามเณร*

ในบริเวณนี้อีกกระทัดด้วยพฤษภา

* ลำดับทางจากท่าเรือมาพระพุทธรบาทตามเส้นทางเสด็จประพาสแต่ก่อน จะผ่านระยะดังนี้ ๑. บ่อโศก ๒. ศาลาเจ้าสามเณร ๓. หนองคนที่ ๔. ศาลเจ้าพ่อเขาคอก ๕. พระตำหนักและสระขอ

แต่ในกลอนนิราศนี้ ท่านสุนทรภู่พรรณนาถึง ๑. บ่อโศก ๒. หนองคนที่ ๓. ศาลาเจ้าสามเณร ๔. เขาคอก และ ๕. สระขอ

นิราศพระบาท

๑ ๕
ที่บ้านนขาตพยคฆา
จะไปมาใครไม่อาจประมาณ
ยามระจิตพิไม่คิดว่าเล็ร้าย
เขม้นหมายมุ่งดำเนาภูเขาเขิน
ไต่ด้ร่อยทางจรไม่หย่อนเกิน
เขารับเดินการด่วนจะจวนเพด
ข้างทึงกรับดังให้รับได้
จนเห้งอไห้หน้าแดงดังแสงเด่น
ถึงสระยอรรอข้างด้วยเพด
จนกองเกณท์เดินทางมาตามทัน

๑
พิแะเขาเขาคกคอยนำเล็ดจ
ดูเทเวศร์อาร์กษนรังสรรค์
เอาเทียนจุดบูชาแก่เทวัญ
ให้ข้องกันอันตรายในราวไพร
เห็นเขาคกเขาแตกมาคกถิก
อนาถนิกแต่น่าน้ำตาไหด
๑
พิคกยากจากนางมากดางไพร
๑
วิคกใจคกมาถึงศรี

รำจวนจิตคิดไปน่าใจหาย
ไม่เว้นวាយความเทวษต์วาล์ดีศรี
จึ่งเคยตาอารักษ์รมศรี
จึ่งช้เกิดนะข้าขอตาจร

ถึงสระขยอพอได้เวลาเสด็จ
ก็ตามเสด็จเวดด้อมพร้อมดลอน
กำดัดแดดแผดเตยงทินกร
รับบุญชรช่างท่งชนิดตาม
บ้ายประมาณโมงหนึ่งพอถึงวัด
ออกแออดผู้คนอยู่ด้นหาดาม
ตงหยุดปลงไอยราวมอาราม
ดมภารตามเชิญเสด็จให้คตาโคต
ชนกฏ์ฝากกระดานดำราญริน
ก็ครกครนครอบครวเจ้าอาศัย
ท่งไพร่นายรายเรียงกันเรียดไป
คตไบไม่มุงเหมื่อนหลังคาบัง

ประจวบจนต์รียนเย็นพยับ
ไม่ได้ศัพทแข่งแซ่ดวยแดรดังช้

นิราศพระบาท

ปีระนาดฆ้องกลองประโคมดัง
ระฆังหึ่งหึ่งหึ่งห่างดงครางครืน
มโหรีขับในจับใจแจ้ว
วิเวกแว่วกลองโยนตะโพนกระหึ่ม
ทุกที่ทบตบปฐพีทุกที่
รุกขาครมครอบแด่พระจันทร์
เด่นาเดียงเทศนาปจฺจนาถา
ในตำนานเดียงด้นั้นเนินดังขร
เป็นวนัสน์* รวรว
พระจันทร์ทรงกอดดรจนา
ไฟตะเกียงเรียงรอบพระมณฑป
กระจ่างจับจันทร์แจ่มแอร่มผา
ดอกไม้มุมจตุรงามอร่ามตา
จับคีตาแด่เดอมเป็นด้ายด้าย
พระจันทร์ต้องต้องยอดมณฑปดุก
ในหน้ามูขเงางามอร่ามฉาย
นกบินกรวดพรวดพราดประกายพราย
พลุกกระจายช่อช่อดังดวงเดือน

* วันเพ็ญกลางเดือน ๓

ดอกไม้ร้องบ้องบับสนับ้า
 ในแห่ดังหัดใครไม่มีเด่มอเหมือน
 แด่คนเดินพลวนออกพันเพื่อน
 จนนทรวเฒ่าอนรกดอยดบเมฆา
 ดังดั่งยงคนดังระฆังเจียบ
 เย็นยะเยียบยามนอนนิมนิณผา
 เมื่อยามแกนแค้นทเวศเวทนา
 ต้องได้ยาอยู่กลางนาคางพราว
 ดังต้องนาอำมฤกเมื่อดกเจียบ
 แด่นยะเยียบเนอเย็นเป็นเหน็บหนาว
 ทงหนาวดมหนาวพรมนาคางพราว
 ไหนจะหนาวซากผาศีดาเย็น
 โอ้หนาวอันพอชื่นอารมณ์ได้
 แด่หนาวใจยากแค้นนแค้นเขญ
 ทงหนาวนอนไถ่ถอนชุดจะเย็น
 ใครปะเป็นเหมือนหนึ่งข้าจะว่าจริง
 ถึงผ้าผ่อนซอ้นห่มเป็นไหนไหน
 ไม่อุ่นใจเหมือนกอดแม่ยอดหญิง

แต่ครอมใจไฉยอันหวนหวาดประวิง
จนไกรซึ่งกันชนกระชั้นยาม
ได้เพดินอุ้นจนเกิดมดกัดหัดับ
ก็ผ่นยับไปตัวอริกไม่พอกถาม
ในนิมิตว่าได้ขีดพางาม
เหมือนเมื่อยามยังดำรงอยู่บ้านน้อง
ดบายนิคหนึ่งทพนักพด้นรุ่ง
คันดะดงเขาประตังระฆังทอง
พอดมดากงวาคว่าประคอง
ไม่พบน้องสุดแดนแด่นรำคาญ

จนแจ่มแจ้งแสงด้ายไม่วายโคก

บริโศกโภชนากระยาหาร
แล้วเดือกรูปเทียนจัดไปนมัสการ
เข้าในถานแดดเดือมดะของทราย
มีรมโพธิ์รุกขงเป็นวังวน
พิภุดขึ้นช่อบังพระสุริยฉาย
แด่นรโหโธพาร์นำดบาย
ทั้งหญิงชายกตาดุดมประชุมกัน

นิราศพระบาท

ทวาราทิศตรงหน้าบันไดนาค

มีรูปรากษสค์ดั่งครุฑชยัน*

แต่ยะแยกอโชนสู่อ้าดองตามัน

ยืนยังพินแยกเขยวดย้อย่างเป็น

บันไดนาคนาคในบันไดนั้น**

ตุ้มก้นเพียงจะเอยยอกโดดเด่น

ชยาเขยวชบปากเหมือนนาคเป็น

ตาเขม้นมองมั่งงัดงูกาย

มีต้นกำพฤษทวนในถานวัด

ถูกหมากยดงินทงอทิศถวาย

คนประชุมกลุมชิงทงเหิงชาย

บ้างกอบปรายเบยไปรยอยู่โกรยกราว

* รูปยักษ์บัน ๒ ตนยื่นถือกระบอง ๒ ข้างประตูกำแพงด้านเหนือ
เข้าลานพระพุทธรบาท เดี่ยวนี้ก็ยังอยู่ แต่เป็นของซ่อมขึ้นใหม่

** นาครวบันได ทางบันไดด้านเหนือตรงประตูยักษ์ เป็นนาค ๑ เศียร
หล่อโลหะ เป็นของมีมาแต่เดิม เข้าใจว่าหล่อขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ครึ่งกรุงศรีอยุธยา ส่วนทางบันไดด้านตะวันตก
มี ๓ ช่องทางบันได เป็นนาค ๕ เศียรหล่อโลหะ หล่อขึ้นใน
รัชกาลที่ ๑ และในรัชกาลที่ ๕

นิราศพระบาท

ทิศประจิมริมฐานมณฑปนั้น

มีดาดรูปปั้นยี่สิบห้า*

หนึ่งหนึ่งพยัคฆาชาวยาว

ครึ่งครึ่งคราวหนวดแซมต้องแก้มคาง

ชนบนใดจะชนไปมณฑปนั้น

ถึงโตทันต้องตัวกระหนาบข้าง**

ดลาดแผ่นเหมือนจะเต็มไปด้วยทาง

พชมพลางชนบนนั้นใดพลัน

ทงสาวหนุ่มเข้าประสมกันแออัด

ประนมหัตถ์ทักขณเกบมต้นต

แต่เวียนเดินเพ็ชรชมมาตามกัน

ตามช่องชนกำแพงแก้วอันแพรวพราว

ทงชมเต็มมณฑปกระจุกแจ่ม

กระຈังแซมปลายเด้าเป็นบัวหงาย

มีดอกจันทน์ก้านแย่งประดับด้าย

กลางกระจายดอกจอกกระจ่างทำ

* รูปพระสัจพันธดาบส อยู่ในช่องกุฎด้านเหนือ เดี่ยวนี้ปิดทองทั้งตัว
พนักเป็นทอง ไม่ขาว

** สิงโตหิน ๒ ตัว เดี่ยวนี้ก็ยังอยู่

วิราศพระบาท

๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐
พนมมิ่งหงส์บวทรฐานบัทม์*

เป็นครุฑทอดอินทนิลยวบยู่ขงครุฑ

หยิกขมุกมุกมวณดุกรัก

กนิษฐารายเทพประนมกร

ใบระกาหน้าบันนันทนุช

ตุ้มวรรณดุจดมมกัฏฐ์ประภัสสร

ดูยอดเขมรเทพยดายุคคุณทร

กระจิงซ้อนแซมใบระกา

นาคสะดุ้งรุ่งรังกระดังห้อม

ใบโพธิ์ร้อยประแรงอยู่แห่งหนึ่ง

เคียงประดานการัดกลการัดดัง

วิเวกวังเวงในหัวใจครัน

บานทวารฉานแฉดวนฉายมุก**

น้ำตมูกในกระหนกคุณกณ

เป็นนาคครุฑยุดพญานาคในครีวอวัญ

รูปยักษยณนกอศกระบองกม

ตั้งโตอัดกักกานกระหนกเกี่ยว

* ฐานบัทม์พระมณฑป ปัจจุบันเป็นของสร้างขึ้นใหม่ ไม่มีครุฑจับนาค

** พรรณนาถึงลายมุกที่บานประตูพระมณฑป โปรดเทียบกับบุณโฆวาท
คำฉันท์

นิราศกระบก

เทพเหินขอเถรชกกระหวัดหัดชยุม
ชมภพานกอดกานกระหนกรม
ตุ้กรัพกุมารรคองในเตรีอง
รูปนารายณพระชครุทาเหิ
พรหมเจริญเสด็จยงบดลงกหงส์
รูปอมรกรกำพระร้ามรงค์
เสด็จทรงขจรมาวโฉบานบัง
ณ่งใหม่ณทบตงัดกัน
โอฬารพารทองทาฝานง
จำเพาะมัสตานทวารบัง
๑๕ ทพนงดาตด้วยแผ่นเงินงาม*
มณทปณัยถ่มรอยพระบาทน
ตวันตวรณแจ่มแจ้งแสงอร่าม
เพดานตาตวาดตวันกระจกงาม
พระเพลิงพดามพรางพรางดว้างพราย
ดาซ้ายแกวบักกรวยเป็นกรวยห้อย
ระย้าขยแวงวานอร่ามฉาย

* แผ่นเงินที่ปูอยู่ในปัจจุบันนี้ เป็นของทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ มีจารึก
บอกไว้ที่ผนังว่า “พื้นเสื่อเงินทำเสร็จวันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๔๕๔
ค่าใช้จ่าย ๑๓๗,๑๓๕.๗๑ บาท น้ำหนัก ๔๒๑.๖๕๒ ก.ก.”

นิราศพระบาท

หอมควน^๑ชป^๒เทยน^๓ตระห^๔ดบ^๕ชย^๖อบ^๗อาย

ฟ่ง^๘กระจาย^๙ร^{๑๐}น^{๑๑}ท^{๑๒}ง^{๑๓}ห^{๑๔}อง^{๑๕}ท^{๑๖}อง

พิ^{๑๗}เชา^{๑๘}เค^{๑๙}ย^{๒๐}ง^{๒๑}เบ^{๒๒}อง^{๒๓}ท^{๒๔}วา^{๒๕}เ^{๒๖}า^{๒๗}พ^{๒๘}ระ^{๒๙}บาท

อ^{๓๐}ภ^{๓๑}ว^{๓๒}ท^{๓๓}ห^{๓๔}ค^{๓๕}อ^{๓๖}ป^{๓๗}ระ^{๓๘}น^{๓๙}ง^{๔๐}ท^{๔๑}ง^{๔๒}ด^{๔๓}อง

ก^{๔๔}ร^{๔๕}า^{๔๖}บ^{๔๗}ก^{๔๘}ร^{๔๙}า^{๕๐}บ^{๕๑}ด^{๕๒}แ^{๕๓}ด^{๕๔}ว^{๕๕}ก^{๕๖}ด^{๕๗}ร^{๕๘}า^{๕๙}ด^{๖๐}ก^{๖๑}ป^{๖๒}อง

เด^{๖๓}ชะ^{๖๔}ก^{๖๕}อง^{๖๖}ก^{๖๗}ุ^{๖๘}ศ^{๖๙}ด^{๗๐}ท^{๗๑}ค^{๗๒}น^{๗๓}ท^{๗๔}า

มา^{๗๕}ค^{๗๖}ำ^{๗๗}ร^{๗๘}พ^{๗๙}พ^{๘๐}บ^{๘๑}พ^{๘๒}ุ^{๘๓}ท^{๘๔}ช^{๘๕}บ^{๘๖}า^{๘๗}ท^{๘๘}แ^{๘๙}ด^{๙๐}

ข^{๙๑}อ^{๙๒}ค^{๙๓}ุ^{๙๔}ณ^{๙๕}แ^{๙๖}ก^{๙๗}ง^{๙๘}ด^{๙๙}ำ^{๑๐๐}ม^{๑๐๑}ป^{๑๐๒}ระ^{๑๐๓}ก^{๑๐๔}าร^{๑๐๕}ช^{๑๐๖}ว^{๑๐๗}อ^{๑๐๘}ุ^{๑๐๙}ป^{๑๑๐}ก^{๑๑๑}ม^{๑๑๒}ก^{๑๑๓}

ฉ^{๑๑๔}น^{๑๑๕}เก^{๑๑๖}ด^{๑๑๗}มา^{๑๑๘}ชา^{๑๑๙}ค^{๑๒๐}ิ^{๑๒๑}ท^{๑๒๒}น^{๑๒๓}ก^{๑๒๔}ม^{๑๒๕}ก^{๑๒๖}ร^{๑๒๗}ร^{๑๒๘}ม

แ^{๑๒๙}ด^{๑๓๐}น^{๑๓๑}ระ^{๑๓๒}ย^{๑๓๓}ำ^{๑๓๔}ย^{๑๓๕}บ^{๑๓๖}ย^{๑๓๗}บ^{๑๓๘}ด^{๑๓๙}ว^{๑๔๐}ย^{๑๔๑}อ^{๑๔๒}บ^{๑๔๓}จ^{๑๔๔}น

ไ^{๑๔๕}ด^{๑๔๖}เ^{๑๔๗}ค^{๑๔๘}อง^{๑๔๙}ค^{๑๕๐}เ^{๑๕๑}น^{๑๕๒}แ^{๑๕๓}ด^{๑๕๔}น^{๑๕๕}ข^{๑๕๖}า^{๑๕๗}ก^{๑๕๘}ด^{๑๕๙}ำ^{๑๖๐}บ^{๑๖๑}อ^{๑๖๒}บ

ไ^{๑๖๓}ม่^{๑๖๔}ด^{๑๖๕}ม^{๑๖๖}ป^{๑๖๗}ระ^{๑๖๘}ก^{๑๖๙}อบ^{๑๗๐}ท^{๑๗๑}ร^{๑๗๒}พ^{๑๗๓}ย^{๑๗๔}ส^{๑๗๕}น^{๑๗๖}ก^{๑๗๗}ข^{๑๗๘}ด^{๑๗๙}ด^{๑๘๐}น

ม^{๑๘๑}เ^{๑๘๒}น^{๑๘๓}ก^{๑๘๔}ด^{๑๘๕}บ^{๑๘๖}ชา^{๑๘๗}ค^{๑๘๘}ิ^{๑๘๙}เก^{๑๙๐}ด^{๑๙๑}ใ^{๑๙๒}ห^{๑๙๓}ม่^{๑๙๔}เ^{๑๙๕}ป^{๑๙๖}เ^{๑๙๗}น^{๑๙๘}ก^{๑๙๙}า^{๒๐๐}ย^{๒๐๑}ค^{๒๐๒}น

ช^{๒๐๓}อ^{๒๐๔}ว^{๒๐๕}า^{๒๐๖}จ^{๒๐๗}น^{๒๐๘}แ^{๒๐๙}ด^{๒๑๐}ว^{๒๑๑}จ^{๒๑๒}ง^{๒๑๓}จ^{๒๑๔}า^{๒๑๕}ก^{๒๑๖}ำ^{๒๑๗}จ^{๒๑๘}ด^{๒๑๙}ไ^{๒๒๐}เก^{๒๒๑}ด

ด^{๒๒๒}ั^{๒๒๓}ท^{๒๒๔}ร^{๒๒๕}ห^{๒๒๖}ิง^{๒๒๗} * ห^{๒๒๘}น^{๒๒๙}ง^{๒๓๐}แ^{๒๓๑}พ^{๒๓๒}ล^{๒๓๓}ย^{๒๓๔}า^{๒๓๕}ห^{๒๓๖}ญ^{๒๓๗}ิง

ท^{๒๓๘}ง^{๒๓๙}ด^{๒๔๐}อง^{๒๔๑}ด^{๒๔๒}ัง^{๒๔๓}อ^{๒๔๔}ย^{๒๔๕}า^{๒๔๖}ไ^{๒๔๗}ด^{๒๔๘}ั^{๒๔๙}ช^{๒๕๐}ด^{๒๕๑}พิ^{๒๕๒}ด^{๒๕๓}ม^{๒๕๔}ย^{๒๕๕}

ด^{๒๕๖}ั^{๒๕๗}ญ^{๒๕๘}ชา^{๒๕๙}ค^{๒๖๐}ิ^{๒๖๑}ข^{๒๖๒}า^{๒๖๓}ย^{๒๖๔}ท^{๒๖๕}ร^{๒๖๖}ช^{๒๖๗}น^{๒๖๘}ท^{๒๖๙}ค^{๒๗๐}น^{๒๗๑}ไ^{๒๗๒}ด

* คำอธิบายข้อนี้ บางทีจะเนื่องมาจากนางจันทร์ ภรรยาของท่าน
เป็นคนขี้เหงาจนเกิดเรื่องโกรธเคืองกันก่อนเดินทางตามเสด็จมาพระ
พุทธบาทคราวนี้ เช่นกล่าวมาข้างต้นในนิราศนี้

นิราศพระบาท

ให้หัดไถ่ร้อยโยชน์อย่าร่วมทาง
ถ้ารักใครขอให้ได้คนนั้นด้วย
บุญจงช่วยปฏิบัติอย่าขัดขวาง
อย่ารู้มีโรคาในตำรพางค์
ทั้งรปร่างขอให้อาภรณ์ของกันทร
หนึ่งบัตรมารดาคนาญาติ
ให้ผูกมัดผัดกเป็นนิจดิน
ความระยำคำโดยอย่าได้ยิน
ให้ดูคิดค้นดูบุญหายจะตายเอง
ทั้งหวายตรวนดวนเครื่องทดาบาก
ให้ปราศจากทั้งคนเขาหมเหง
ใครปองร้ายขอให้กายมันเป็นเอง
ให้ครนเครงเกียรตยศปรากฏครัน

อธิษฐานแด่กิตติมาพพระบาท

เที่ยวประพาสในพนมพนาต้น
ชนเขาไพธลังกาคีตาชน
มีดำคณูรอกไพธลังกาเรียง
คำดารมทงระฆังห้อย
เขาตบ้อยไปยังคำไม้ขาดเตียง
ดงถนทมรมรชบครเรียง

นิราศพระบาท

มุกุฎ^๑เคียง^๑อยู่^๑บน^๑เขา^๑เป็น^๑หาด^๑น^๑ก^๑น^๑
มี^๑ชะ^๑วาก^๑ค^๑ุ^๑หา^๑ค^๑ิ^๑ตา^๑ห^๑บ^๑
ใน^๑ถ้ำ^๑ม^๑พุ^๑ท^๑ร^๑ู^๑บ^๑น^๑ร^๑ิง^๑ธ^๑ร^๑ว^๑ค^๑
แต่^๑ค^๑น^๑น^๑ม^๑ี^๑ด^๑การ^๑นา^๑ว^๑อน^๑น^๑ค^๑
บน^๑เขา^๑น^๑น^๑แ^๑จ^๑ง^๑จ^๑ริง^๑ท^๑ง^๑ค^๑ณ^๑ิง^๑ช^๑าย^๑
เจ้า^๑ณ^๑ร^๑น^๑อ^๑ย^๑เจ^๑็ด^๑จ^๑มา^๑ดู^๑น^๑า^๑ว^๑ร^๑ก^๑*

พระ^๑ก^๑ด^๑ด^๑ห^๑ัก^๑ท^๑อง^๑ช^๑าง^๑ก^๑าง^๑ว^๑าย^๑
พ^๑เ^๑ห^๑ด^๑ย^๑ว^๑พ^๑บ^๑ห^๑ด^๑บ^๑ค^๑ก^๑ด^๑ง^๑เจ^๑ย^๑น^๑ค^๑าย^๑
ก^๑ร^๑ตะ^๑ก^๑าย^๑ก^๑ด^๑ง^๑ก^๑อน^๑ค^๑ิ^๑ตา^๑ค^๑า^๑ม^๑
เป็น^๑น^๑บ^๑ญ^๑จ^๑ริง^๑จ^๑บ^๑ก^๑ง^๑ด^๑ะ^๑แ^๑ก^๑ได้^๑
ใน^๑จิต^๑ไ^๑ย^๑ย^๑อก^๑เจ^๑็บ^๑ด^๑ัง^๑เห^๑น^๑ี^๑บ^๑ห^๑น^๑า^๑ม^๑
ก^๑ำ^๑ด^๑ัง^๑อ^๑าย^๑ก^๑ซ^๑ง^๑ค^๑าย^๑พ^๑ย^๑า^๑ย^๑า^๑ม^๑
ต^๑ง^๑เด^๑ย^๑บ^๑ค^๑า^๑ม^๑ค^๑ัน^๑เขา^๑ด^๑ำ^๑เนา^๑ไ^๑พร^๑
พ^๑บ^๑พ^๑ว^๑ก^๑น^๑าง^๑เขา^๑ท^๑ห^๑ว^๑าง^๑ชะ^๑ว^๑าก^๑ผ^๑า^๑
เขา^๑แ^๑ก^๑ด^๑ง^๑ว^๑า^๑เขา^๑ะ^๑เย^๑ย^๑เ^๑ด^๑ย^๑ไ^๑เ^๑
พ^๑เ^๑ก^๑ด^๑ง^๑เ^๑ย^๑เ^๑ด^๑ย^๑แ^๑ด^๑ค^๑ู^๑น^๑ไ^๑ป^๑
ให้^๑เจ^๑็บ^๑ไ^๑จ^๑ำ^๑น^๑ัง^๑ด^๑ำ^๑เน^๑ิน^๑มา^๑

* สมเด็จพระบรมดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า เจ้าสามพระน้อย
องค์นั้นคงจะเป็นสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ขณะนั้นทรงผนวช
สามเณร และคงจะเสด็จมานมัสการพระพุทธบาทในเทศกาลนั้นด้วย

นิราศพระบาท

ถึงเขาชาติพถามถึงนามเขา

ผู้ใหญ่เฒ่ามาให้ฟังพิงชา

ว่าเดิมรถทศกัณฐ์เจ้าองคา

ดักดีดาโนมฉายมาท่ายรถ

หันพระรามกัณฐะจะตามมารุกบ

กงกระทบเขากระจายทะลายหมด

คีตาแตกแหงกตลงด้วยกงรถ

จึงปรากฏคองนามมาตามกัน

พิพุดพุดเขาชาติแต่หัวหาดจิต

พิชาติมิตรมาไกลถึงไพร่ดิ้นท์

นึกเนเดียวเดี่ยวทรวงถึงดวงจันทร์

จะชาติกันเดียวเหมือนเขาพิเศร้างใจ

แต่ย่องเหยียบเหยียบเนินงเดินต่าง

ตามแถวทางหิมวาพฤक्षाได้

เห็นพุ่มพวงบุปผายิ่งอาดย

สดุดใจชุกคิดถึงคู่เคียง

ไม่แกว่งก้างกึ่งพิงกับกึ่งเกด

ฝูงโนเรศขันชานประดานเคียง

นาตาคดอทอดออกเห็นนกเรียง

นิราศพระบาท

เหมือนเริ่มเคยร่วมคูเมื่อยู่วรอน
ระกำป่ากาหลงกะดังจับ
ระกำกับเราระกำจำเหมือน
เห็นไม้จันทน์พยางพารมณเพอน
เหมือนจันทร์เดือนใจตัวให้ตรอมใจ
โอรนามไม้หรือมาต้องกับน้องพี่
ขณะนั้นก่นานาคาให้ต
เจ้าอยู่เรือนขอเชื่อนมาอยู่ไพร
เหมือนเดือนใจให้พิทกข์ทกย่างเดิน
มาถึงเชิงครุฑมถา
คีตางาเงอมแห่งเป็นแผ่นเนิน
ไม้รวกรอบขอบเขาดำเนาเนิน
พิศเพดินพฤษาบรรดามี
อนชอถาแต่บุราณเรียก
ชอดำเหนยถาประทุนครุฑ
ดำคณูปากคูลาคาตาม
ชวนสัตว์เขาถาทงหิกคน
เที่ยวชมห้องปดของหินเป็นพูห้อย
มนายอຍหยาดหยดค้อย่างเมตฝน

นิราศพระบาท

พอเทียบดับดับแด่ไม่เห็นคน
ผู้หญิงปนเดินประประทะชาย
เดี่ยวร่องกรวดหวดกองในห้องถ้ำ
ชายขำหยอกแย่งผู้หญิงหวาย
ใครกอดแม่แปรกตกแตกตาย
ใครปาดป้ายด้วยมินหม้อเหมือนแมวคราว
ครนออกจากคหาเห็นหน้าเพื่อน
มันมอมเบือนแปดกหน้ากษัตรา
บ้างถูกเจ็บเจ็บแขนเป็นรอยยาว
ก็ให้กราวกรเกรียวไปเที่ยวดง
ถึงถ้ำหนงชอถากนรนน
ตะพริ้งพรรณพฤษาป่าระหง
ดุดหาก็เห็นหน้ากนรรดง
เป็นเวงวงดกแดดดอดดิน
พาดพระองจิงจะดังไปเดินได้
เป็นเหวใหญ่ตองโยนด้วยก้อนหิน
เดี่ยวโก้งก้างก้องกึ่งไม่ถึงดิน
กว่าจะต้นเดี่ยวมาเป็นช้านาน
พกดวดตายชายชวณไปชมอื่น

นิราศพระบาท

ร่มระรื่นรุกขารชุนาน
ถึงบ่อหนึ่งมีนาคาโบราณ
ว่าบ่อพรานดังเนื้อที่ในไพร
พิเคราะห์เห็นคำโบราณกล่าว
ยังมีคาวเหมือนหินจนกลั่นได้
ถนอมหอมกลิ่นหุบเป็นดุจใจ
โอ้เป็นไรจึงไม่คิดอรามา
นำฉนจนใจดังด้ายจัน
ด้วยรอยพรานจารกอยู่กับผา
แต่กล่าวไว้ว่าพรานได้มฤคา
รอยค้นหมากยังมีดำคณฺฐครัน

บนยอดเขามีดงต้นกฐา
ดังเกิดตากฟกตเหมือนคนชัน
ทงคอกางทางหุบชุน
ดีเทายนเหยยบบยอดครเวียง
เชนนเจ้าเจ้าวภาคยมาด้วยพ
จะถามจไปทุกสิ่งไม่ขาดเคียง
พจะทำเนยเม้นเขาเดินเวียง

นิราศพระบาท

ประคองเคียงให้เจ้าคอนชะอ่อนชม

นกกนกแฉกน่านาคาตก

เพราะเนบอภมิได้มาเป็นดองดม

ชนต้นทุกไปทั้งทุกขระทมตรม

ซึ่งตายชมไปทั้งชำระกำทรวง

ถึงคุหาช้อชาลวนถา

วิไลธำไปทุกเหลี่ยมภูเขาดวง

คีตาแฉกแววาวดังดาวดวง

เป็นสมม่นวนมรกตทับทิมแดง

ดมมตไฉนเห็นระง่อนหุบ

เป็นทรูปดังหัดควเขาเฟยมแผ่

กระต่ายเบื่อนกระต่ายป่าดงตาแดง

ทิดางแห่งพิศแดเห็นแต่ตัว

ทิดางแห่งแฉกพิศประดิษฐ์ต่อ

เห็นแต่คอบ้างก็เห็นแต่เพียงหัว

ทแผ่นเนินเนินผานน่านากดัว

คงคณควหมอนจะพังดังทับตาย

เทียนดัวว่างกลางห้องคุหาแจ่ม

นิราศพระบาท

คีตาแถมวาทวามอร่ามฉาย
พชมแควให้ตรมระบบนกาย
ด้วยเจ้าสายสุดใจมิได้มา
แควชกเขื่อนชวนเพื่อนให้กดับหลัง
ทอนยังมอยหลายคหา
จะแต่งเดินกทเห็นกบนยนา
ด้วยเวลาดำริยนกพันเย็น

จะกดับหลังยังพระพุทบาท

เห็นอยยอนาถยกใจมิใช่เด่น
ครนคานอนตะตะตายทงกายเย็น
ครนเข้าเป็นกเที่ยวไปตามทาง
เขมนั้นเมินว่าจะเดินไปหินดาษ
ดัดดาดดัดดอดคคนด้าง
เห็นชนเม่นพียงหมายเดียดายนาง
เจ้าเคยส่งด้อยเดินกระเด็นราย
ดาร์พันกันภัยถูกนาคพช
เครื่องโอสถชาวป่าเขามาขาย
ตกจนวนดยเปริยงแก่นปรุตาย

นิราศพระบาท

เป็นยาหายโรคภัยที่ในตัว
หัวด่านถูกตะเบียดเคี้ยวหน้า
ถูกขชะอะไรด่านประจานหัว
ใครด่านจ้องนครเจียมเดื่องมตัว
มันดับหัวดับเบยออกเรียทาง

พี่แกดังเมินเดินมาข้างบ่อโพ
เห็นท่าเดียนเคียนโถ่งเป็นทางถาง
พิศพนมชมเพดินแถวเดินพดาง
ถึงระหว่างแนวถาทดำธาร
กระแด่ดินขึ้นหินตาสะอาดเอี่ยม
วารีเปี่ยมบริมไหลในตระหน
เห็นหญิงช่ายว้ายคล้าในดำธาร
เดียงประดานด้รวดสันตต์น้อง
เห็นชัตนปนประดักดีกากตุ้ม
โถมกระทุ่มฟองฟุ้งอยู่ผดุงฝั่ง
พี่หัดกเดียบไปให้พันทคน้อง
กระทั่งถึงธารเกษมค้อยต่างใจ

นิราศพระบาท

คันไถทอดดยอดขวางออกกลางห้วย

พักช่วยผูกขี้ผึ้งให้อาศัย
พวงมูหึงชิงชนให้ชาไถ
ตบใจร้องเตือนให้เพื่อนโยน
ดูท่านองนางในไถงอิงรำ
คงดีตามูกคอกที่โรงโอบ
เถาวัลย์เปราะระกระหิ้วยพอด้ายโยน
ก็ขาดไหนลงในน้ำเตี้ยงตำโครม
ผ้าห่มเปลืองเครื่องเด่นอย่างนาง
ทั้งต้องช้างผูกมามาฮาใหม่
พี่แต่ตามขรหุดวงเพียงทรงโตรม
ให้เด่นโหม่นดีที่คันทนา

คำขนานธารเกษมก็ดื่มช่อ

ตบคือเรื่องอีเหินาเด่นหา
เมื่อไช้บนเด่นสดธรรา
อันเรื่องว่ากับเราเห็นก็เช่นกัน
ประดับด้วยก้อนแก้วปัทมราช*
ดัดสะอาดทาเชียวก็เชียวชน
มัจฉาว่ายรายเรียงมาเคียงกัน

* บางฉบับ ว่า “ประกอบด้วยกรวดแก้วปัทมราช สุกสะอาดสีเชียว
ก็เชียวชน ”

แด่มพรรณบุปผาก้นาชม
 หด่นดงกาดดาษเกิดอนทกดานา
 ถึงใจชากค้อยชนอารมณ์ม
 ทงหญิงชายชงชวณกันเก็บชม
 แด่นภิมย์เบิกบานด้าราญเรียง
 แด่นุ่มสาวคราวเรานนบรือย
 ดงเด่นดอยกตางขาวประด้านเคียง
 ดวนจบคุชชายชะม้ายเมียง
 ทั่วไครไครเคียงประคองกัน
 แด่นต้นทุกจะมาทุกชอยู่เพียงพิ
 ยิงทวักความวิโยคให้ไคกศัถย์
 เห็นครูกเขาตมครัดมานกัน
 คิดถึงวันเมอมาดสดวาทนาง
 แด่วอนเวณเจียนววยชวดพิ
 จังได้ครี่เฝ้าวภาคย์มาแนบข้าง
 เจ้าเคืองชดศัดสดวาทชาตระวาง
 จนแรมร้างออกมาราวอริญา
 ครองอเหณาตุริยวงศ์อนทกริข

นิราศพระบาท

พระทรงฤๅษแรมร้างจินตะหรา
พระศุขนร้างห่างมโนหิรา
พระรามร้างแรมตัดาพระทัยครอม
องค์พระเพชรปาณั๑ท้าวศรีเนตร
เดี่ยวพระเวทผูกทวารกรุงพาตณอม
สุจิตราดาตายไ้ววายครอม
ถวนเจิมจอมขรณ๑ทงต้องค
แค้นสุขุมรุ่มรอนด้วยร้างรัก
ยังไม่หนักเหมือนฟ๑โคกสุดประดังค
ไ้ถึงเดือนเพ็ญรักเขาทักทรง
ว่าชুবดงกว่าก่อนเป็นค่อนกาย
พิ๑แกดังเฉยเฉยชมชดาสินธุ
ไน๑ทถนธารเกษมกระแ๑ดสาย
แต่เพ๑ดินชมอยุ๑น๑น๑ตะวันชาย
ก๑ก๑ด๑บ๑หมายม๑งมายังอาราม

ถึงพบเพื่อนทรู๑จ๑ก๑เคยรักใคร่
ก็๑เคยไป๑เสียมิได้๑จะ๑ทักถาม
แต่๑คอยฟ๑ง๑เท๑วราช๑ประ๑ภา๑ษ๑ความ

นิราศพระบาท

เมื่อไรจะค้นอารามวัดระฆัง
พี่จะได้ทอดตาไปหาเจ้า
เป็นทุกขแทนแดนนี้ไม่วายหลัง
พอแรมค่างหนึ่งวนนันทนพระคลัง*
หาบุญยังไปดองคำดาตย์
มีตะกอนผู้คนอดห่ม่าน
กรับประดานส์วบดั่งเลี้ยงได้
สุวรรณหงส์ทรงว่าวแต่เข้าไป
พี่เลี้ยงได้หอกยนต์ไวนนแกด
ตะวนบ้ายเข้าห้องก็ตองหอก
ชาวบ้านนอกคกใจร้องไห้แซ่
บ้างฮ่าครินยนิศอยู่อดแอ
บ้างจ่อแจสุรเลี้ยงทเถียงกัน

* พระยาพระคลัง (ขุน) ซึ่งต่อมาในรัชกาลที่ ๒ ได้เป็นเจ้าพระยา
รัตนาธิเบศร์ ที่สมุหนายก ท่านหาละคอนของครุบุญยัง นายโรง
ละคอนนอกมีชื่อเสียง ไปเล่นละคอนฉลองศาลาที่ท่านสร้างไว้ใน
ลานพระพุทธรบาท เรื่องละคอนที่กำลังเล่นและท่านสุนทรภู่กล่าวถึงนี้
เป็นละคอนนอก เรื่องสุวรรณหงส์

นิราศพระบาท

ตะคอนหยดคอดุดด้วยม้วยปล้ำ
ยื่นประจําหมายสู่เป็นคชน
มกคได้ล่วมหัวไม่ก่ดวกัน
ตงประจันจคจับกระหยับมือ
ค้เข้าบับรับโปกตองมือปิด
ประจบคิตเตะผางหมัดขว้างหัวอ
กระหวัดหวิดหวิดผวาदैยงฮ่าฮือ
คนคออเออเอาذنน้อง
ไครมีชัยได้เงินบำเหน็จมาก
จุมกปากบอบบวมอดถึง
แด่นล่ญกตู่ชดาต้ามตึง
พระผู้ถนถนถนถนถนถนถน
แต่รอยบาทอนุญาตไวยอดเขา
บุญของเราได้มาเห็นก่เย็นเคียร
บักมคคตวันดะตองเวธาเวียน
แต่จำเนียรนับไวได้ตวัน

จอมนรินทร์เทวราชประภาษตั้ง
จะกตบัยยังอาวตเกษมตงค์

นิราศพระบาท

วันรุ่งแรมสามค่ำเป็นสำคัญ*
อภิวันท์ตาบาทพระชินวร
ถึงท่าเรือลงเรือไม่แรมหยุด
ก็เร็วสุดตงหน้ามาหาสมุทร
แต่ตัวยังมาในตำคร
น้ำใจจรมาถึงเดียก่อนกาย
ได้วันครึ่งถึงเวียงประทับวัด
โหมนัลดอครค่อยสู่ญหาย
นิราศนับเกาะ** เป็นเคราะห์ร้าย
เราจดหมายตามมมาซ้แรง
ที่เปล่าเปล่านั้นได้เอามาได้
ใครไม่ไปก็จงจำคำแถลง
ทั้งคนฟังคนอ่านดาร์แต่ตง
ฉันขอแบ่งส่วนกุศลทุกคนเอย ฯ

* แรม ๓ ค่ำ เดือน ๓ ตรงกับวันอาทิตย์ ที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๕๐

** บิเกาะนพศก พ.ศ. ๒๓๕๐

ร.ว. สบบุรี

ถนน พหลโยธิน

ร.ว. สระบุรี

บริเวณ นิคมสร้างตนเองสระบุรี

แผนที่บริเวณพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

หน่วยศิลปากรที่ ๑ จ. พระนครศรีอยุธยา

ผู้เขียน **ดร. ธีรยุทธ บุญประดิษฐ์**

ผู้ตรวจ **ดร. ธีรยุทธ บุญประดิษฐ์**

อธิบดี

เครื่องหมาย

ถนน

ถนนดิน

ภูเขา

ทางเดิน

อาคาร

0 100 200 300 400 500 เมตร

ในวงกลมขยาย

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

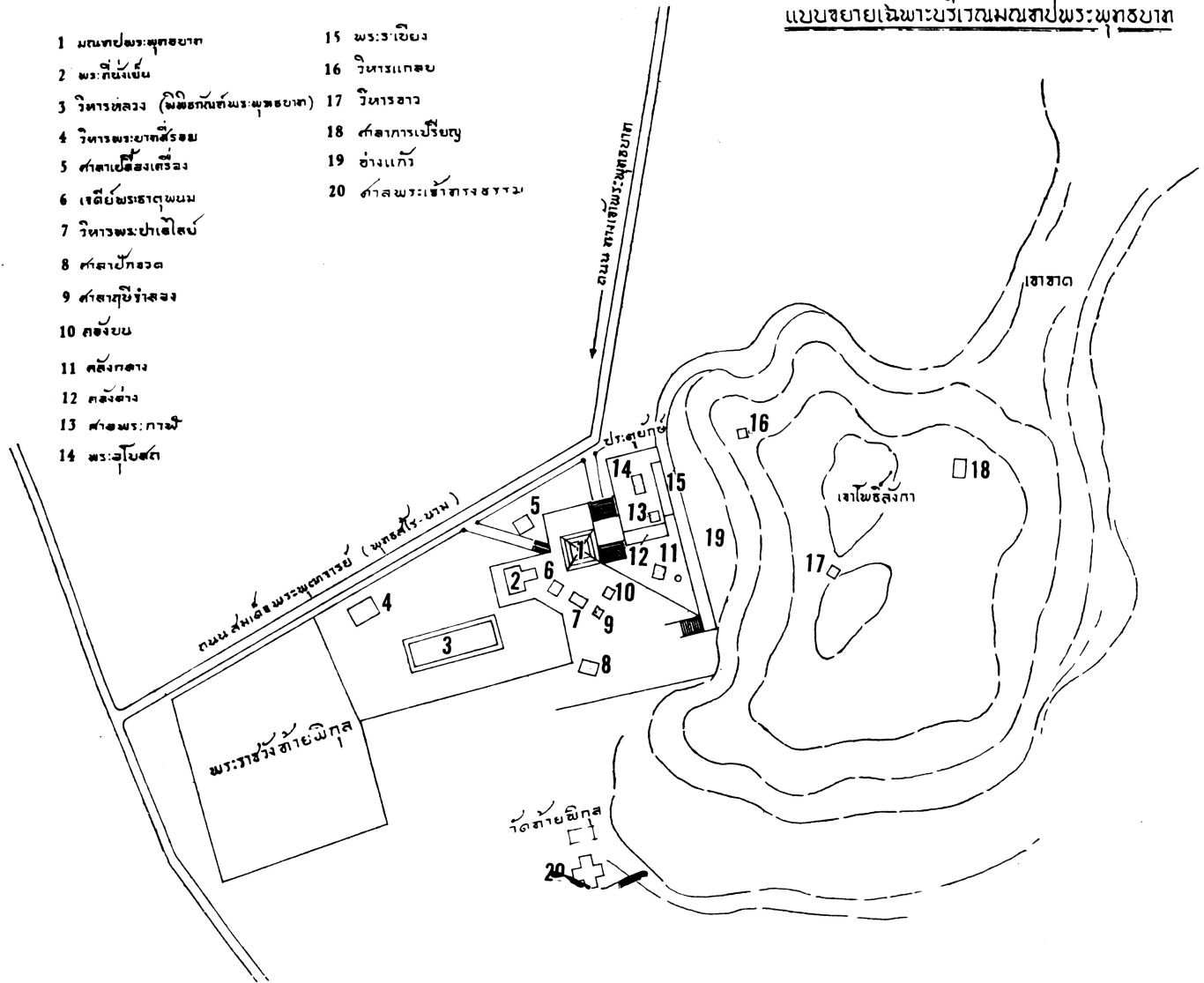
วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

วัดท่าอิฐ

แบบขยายเฉพาะบริเวณมณฑลพระพุทธรูป

1 มณฑลพระพุทธรูป	15 พระวิหาร
2 พระที่นั่ง	16 วิหารเทว
3 วิหารหลวง (มณฑลพระพุทธรูป)	17 วิหารสาว
4 วิหารพระบาทสมเด็จพระ	18 ศาลาการเปรียญ
5 ศาลาเสด็จเสด็จ	19 ซากแก้ว
6 เจดีย์พระธาตุพนม	20 ศาลพระเจ้าทรงธรรม
7 วิหารพระปาโง	
8 ศาลาภิภพ	
9 ศาลาภิภิภพ	
10 กอง	
11 ศาลากลาง	
12 กอง	
13 ศาลพระกาฬ	
14 พระอุโบสถ	

พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร ๔๘/๑ ซอยรัชฎาภิบาล ถนนราชปรารภ วนเวียนมักกะสัน ดุสิต พระนคร โทร.๗๐๗๕๒
นายจรัส วันทนทวี ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒๕๐๓

